

Проблема писемного мовленнєвого розвитку учнів у методичній спадщині Т. Ф. Бугайко

У статті проаналізовано науково-педагогічні основи проблеми розвитку писемного мовлення учнів у методичній спадщині Т.Ф. Бугайко .

Ключові слова: розвиток мовлення, письмове мовлення, система роботи з розвитку мовлення, види роботи з розвитку мовлення, методика розвитку писемного мовлення.

Критичний аналіз історичного досвіду методики є важливим джерелом розробки стратегії сучасної літературної освіти, необхідною основою наукового пізнання, на ґрунті якого виникають науково-методичні концепції. Вивчення процесу становлення шкільної літературної освіти дає змогу оцінити її сучасний стан, глибше розглянути й усвідомити динаміку педагогічних явищ, з'ясувати особливості української методики викладання літератури як науки, а також чітко уявити процес становлення в Україні національного виховання, яке відіграє виняткову роль у формуванні національної самосвідомості народу, збереженні його багатовікової історико-культурної спадщини.

Шкільна освіта нині потребує нових методик, концепцій, засобів навчання, створення яких у свою чергу вимагає ґрунтовного аналізу та переосмислення методичної спадщини, бо саме історичний досвід формування шкільної літературної освіти – це значний арсенал корисних педагогічних ідей, форм, методів і прийомів роботи. Осмислення історичного досвіду школи допомагає застерегти від прикрих помилок у викладанні літератури. Як справедливо зауважив М. І. Кудряшов, «у методичній спадщині потрібно критично засвоювати не зовнішні дані, а думку, ідею тих конкретних історичних обставин, умов навчання, коли ця ідея була висловлена стосовно цілей і завдань сучасної школи, сучасних вимог життя, сучасного стану науки» [6, 333].

В історії розвитку методики навчання літератури як науки значне місце посідають ідеї фундатора методики навчання української літератури, доктора педагогічних наук, професора, заслуженої вчительки УРСР Тетяни Федорівни Бугайко.

Т. Ф. Бугайко уперше в методиці навчання української літератури пропонує продуману систему письмових робіт, де всі ланки пов'язані між собою.

Система, вважала вона, це науково виправданий порядок поступового оволодіння учнями навичками писемного мовлення, зумовлені віковими можливостями учнів і характером їх літературного розвитку. Система передбачає урізноманітнення видів робіт, які пишуть учні. Тільки постійно прагнучи до урізноманітнення письмових творів, можна охопити багато їх видів.

Значна роль в удосконаленні усного та писемного мовлення учнів, у розвитку їх творчих здібностей належить письмовим роботам. Вони сприяють поглибленню знань з літератури, вихованню необхідних умінь і навичок аналізувати художні твори в єдності змісту і форми. Письмові роботи служать засобом перевірки як

учень засвоїв ту чи іншу тему. Важливе значення мають письмові роботи у формуванні теоретико-літературних понять, виявленні рівня грамотності учнів, загальних та індивідуальних особливостей сприймання художньої літератури з метою наукового коригування цих процесів.

В історії школи намічався різний підхід до письмових творів учнів. Одні методисти зводили їх до розвитку мовлення дітей; другі – надавали перевагу письмовим роботам на основі особистих вражень; треті – висували на перше місце роботи на літературні теми.

Після революції назріла необхідність створити нову систему письмових робіт, яка б відповідала новим потребам навчання і виховання підростаючого покоління. Життя вимагало переглянути стару тематику письмових творів. Широкої популярності набули роботи на вільні теми, адже вони давали можливість учням висловлювати ті думки, що були викликані подіями нового часу і епохи.

У зв'язку із запровадженням у 20-х роках комплексної системи навчання письмові роботи на літературні теми по суті не практикувалися. У 30-х роках універсалізувались ділові папери. Слід відмітити, ця універсалізація склалася у зв'язку з некритичним перенесенням досвіду буржуазної американської школи, яка ставила за мету виховувати бізнесменів. У наступні три десятиліття перевага надавалася творам на літературні теми.

У 60-х роках на сторінках журналу «Література в школе» розгорілася дискусія про учнівські письмові твори. Багато її учасників піддавали сумніву доцільність широкого практикування робіт на літературні теми, протиставляли їм твори на основі життєвого досвіду та безпосереднього свого власного ставлення до художніх творів та їхніх героїв. Під час дискусії деякі вчителі гостро виступали проти тричленних планів (вступ, основна частина, висновки), називаючи їх даниною формалізму.

Відповідно, саме життя вимагало теоретичного обґрунтування проблеми писемного мовленнєвого розвитку учнів. І Т.Ф.Бугайко пропонує свою систему, яка включає в себе твори логічного і творчо-емоційного змісту.

Письмові роботи, на її думку, як складова частина вивчення літератури мають велике виховне і пізнавальне значення. Одні з них допомагають учням глибше осмислити ідейно-естетичну вартість художнього твору, прищеплюють навички літературознавчого аналізу, збагачують коло моральних уявлень, формують естетичні смаки, інші – розширюють обрії бачення, навчають спостерігати, приглядатися до навколишнього світу, помічати його красу, загострюють емоційну сприйнятливість, розвивають уяву. «Цілком ясно, що тільки вправами прищеплюється учням навички писемної мови, а разом з тим навички логічного, послідовного мислення. Виконання письмових робіт на літературні теми сприяє глибокому засвоєнню знань з літератури, бо змушує учнів уважніше вчитуватись в текст, продумувати свої враження, зіставляти їх, обґрунтовувати певні висновки. Ніщо так не допомагає усвідомленню й запам'ятовуванню якогось факту чи явища, як необхідність висловити про нього свою думку і висловити ясно, дохідливо, з належним мотивуванням» [1, 271].

Робота над творами у Т.Ф.Бугайко – це справжня школа літературної творчості. Учень не зуміє дати характеристики літературного героя, якщо він не

розрізняє в художньому творі опис, розповідь, діалоги; якщо він не вміє вибрати з твору потрібний матеріал, не знає, як користуватися цитатами, не набув навичок дати стисло, але змістовну відповідь на запитання. А набувши навички складати характеристику-переказ (описову характеристику), учень буде вправно писати твори, що потребують зіставлень, узагальнень

Т.Ф. Бугайко підкреслює, що заглиблення в зміст літературного твору - це заглиблення в життя. Коли учні пишуть про позитивних героїв, вони хочуть наслідувати їх, захоплюються ними, ці герої постають перед ними, як живі люди. Уміння аналізувати різні за своєю специфікою і жанровими особливостями твори, життєві явища, спираючись на тексти письменників, дібрати потрібну форму вислову про твір та його літературних героїв, – усе це приходить до учня не відразу. Рівень самостійності учня у написанні твору, – зазначає Тетяна Федорівна, – визначається багатьма чинниками: характером формулювання теми, педагогічним керівництвом з боку вчителя, попередньо виробленою системою письмових робіт.

Основним видом письмових робіт в середніх класах вона вважає переказ. Переказ твору, на думку Т.Ф. Бугайко, – це не просто механічне повторення тексту, а логічне завершення розбору. «Докладний переказ художнього тексту - один з найефективніших засобів збагачення мови учнів, засвоєння ними скарбів загальнонародної мови, зібраних і відшліфованих майстрами слова [1, 273].

Відводячи важливу роль стислому переказу, розвитку сюжету, характеристики персонажів і власних висновків, Т.Ф. Бугайко окремо виділяє роботу у V-VII класах над характеристикою персонажів. За змістом цей вид роботи наближається до переказу. Основна мета цих робіт – навчити учнів виділяти з літературного тексту і розміщувати в певній послідовності матеріал, що стосується кожної дійової особи, самостійно розповісти про неї, підкреслюючи риси її вдачі. Для цієї роботи Т.Ф. Бугайко пропонує вибирати такі теми письмових робіт, що будять думку учня, впливають на нього емоційно.

Для учнів 8 класу рекомендуються письмові роботи, які є перехідним етапом від переказу у 7 класі до самостійних творів у старших класах. На думку автора, на початку року корисно пропонувати учням такі теми, як переказ літературного твору, поєднаний з розкриттям ідейного змісту і художніх особливостей; характеристика образу, прості порівняльні характеристики, наприклад: «Макар Діброва - вихователь молодих шахтарів» (О.Є. Корнійчук, «Макар Діброва»); «В подвигу для народу - безсмертя» (А.С. Малишко, «Прометей»).

За системою Т.Ф. Бугайко учні вчать писати:

- 1) літературні твори;
- 2) твори літературно-публіцистичні: невеликі статті компілятивного характеру (наприклад, на основі матеріалу з газет);
- 3) письмові роботи художнього характеру: казки, байки, оповідання із вдуманим сюжетом;
- 4) невеличкі нариси, вірші про пережите, а також сторінки щоденника, листи до друзів та ін.;
- 5) твори про мистецтво: розповідь за картиною, описи картин, розповідь про враження від прослуховування музики, перегляду кінофільму, відвідання театру.

Т.Ф. Бугайко уперше запропонувала розвивати у школярів художньо-емоційну та ділову мову. Нижче наводиться один із варіантів письмових творів для середніх класів, де діловій мові надається особливого значення.

Роботи логічного характеру	Роботи художнього, творчо-емоційного характеру
<p><i>5 клас.</i> Простий план. Письмові відповіді на запитання вчителя. Виписування цитат. Стислий переказ. Заява. Розписка.</p>	<p>Докладний переказ сюжетного тексту. Оповідання за малюнком. Самостійні твори за аналогією.</p>
<p><i>6 клас.</i> Простий і складний план. Письмові відповіді на запитання з використанням цитат. Стислий переказ сюжету цілих творів. Описова характеристика літературного героя. Допис до газети, протокол зборів.</p>	<p>Близький до тексту переказ описових уривків. Опис картини природи. Твір за малюнком (пейзаж). Розповідь про улюблену книгу, про кінофільм, театральну виставу.</p>
<p><i>7 клас.</i> Простий і складний план. План сюжетний і композиційний. Стислий переказ. Переказ науково-популярної статті. Прості і порівняльні характеристики літературних героїв. Опис виробничого процесу. Анотація на книгу, кінофільм, театральну виставу. Допис до газети.</p>	<p>Близький до тексту переказ описових і сюжетних текстів. Твір за малюнком (жанрова сцена). Твір за враженням з власного життя.</p>

<p>8 клас. Характеристика літературного героя за складеним планом. Переказ елементами міркувань та оцінки. Конспект популярної статті. Складання плану якогось заходу (план екскурсії, зустрічі зі знатними людьми та ін.), план виконання доручення, виробничий проект, звіт про екскурсію, звіт про виконану роботу, план і конспект доповіді на літературну чи суспільно-політичну тему. Рецензія на книгу, виставу, кінофільм. Допис і стаття до газети. Автобіографія.</p>	<p>Твори на теми суспільного життя, про улюблені книги, картини, кінофільми, про професії тощо. Нескладні твори на літературні теми в зв'язку з виучуваними художніми творами. Нариси про знатних людей.</p>
---	--

На останньому етапі літературної освіти значно розширюється коло письмових робіт літературного характеру. Учні пишуть письмові роботи, що вимагають складного аналізу ідейно-художнього змісту літературного твору, наприклад: а) індивідуальна психологічна характеристика літературного героя з розглядом динаміки розвитку персонажа; б) порівняльні характеристики героїв двох творів одного або різних авторів; в) групові характеристики персонажів; г) характеристики ідейно-творчих позицій письменника; ґ) з'ясування тем, проблем, поставлених письменником у творі; д) письмові роботи узагальнюючого характеру (ідейно-художній аналіз групи творів); е) письмові роботи, головна мета яких виявити читацьке ставлення учнів до літературного твору; є) розгляд окремих питань творчої майстерності письменника; ж) стилістичний аналіз уривка із художнього твору; з) самостійний ідейно-естетичний аналіз невеликого твору чи окремих його епізодів в єдності форми і змісту.

Т.Ф.Бугайко вважає за доцільне пропонувати учням певну систему варіативних тем письмових творів. Учнівські твори можуть повторюватися, адже формування необхідних умінь і навичок вимагають не одноразової, а багаторазових дій.

Багато корисних порад дає Т.Ф.Бугайко і щодо виправлення письмових робіт. На її думку, робота над помилками дає бажаний результат лише тоді, коли цікавить учнів і не є надмірно важкою. Вся робота повинна бути спрямована на усунення основних причин помилок і має бути індивідуалізована.

Т.Ф. Бугайко зауважує, що учнів потрібно вчити складати плани. Діти не завжди вміють чітко накреслити рамки твору, продумати взаємозв'язок між його окремими частинами, допускають необґрунтовані повторення, неправильно оформляють членування плану.

Тричленна форма плану має своє наукове виправдання, якщо між усіма його частинами існує тісний взаємозв'язок. Щоб ґрунтовно висвітлити певне питання, необхідно визначити предмет дослідження, науково обґрунтувати його, зробити

потрібні висновки і узагальнення, які випливають з усього змісту твору, висловити свої міркування, з приводу того, про що йде мова. Вступ – це своєрідний початок до письмового твору. В основній частині повністю розкривається тема. Висновки – кінцевий результат, логічне завершення роботи. Звичайно, тричленна форма планів не може бути єдиною і універсальною.

Письмові твори поділяє вчена на класні і домашні. У свою чергу класні твори можуть бути навчальними і контрольними. Контрольні твори учні виконують самостійно, без допомоги вчителя. Таким чином різнобічний підхід до класифікації творів науково виправданий.

У загальній системі письмових робіт, вважала Т.Ф. Бугайко, вагоме місце належить творам на літературні теми. У середніх класах, де учні ще не вміють глибоко проникати у змальовані автором картини життя, аналізувати

образ і його художню майстерність, письмові роботи тісно пов'язані з переказами епізодів твору. Широко практикуються перекази з елементами характеристики героїв художніх творів.

Т.Ф.Бугайко пропонує учителям української та зарубіжної літератури домовлятися про те, які види творів, і на які теми пропонувати учням, про способи навчання різних видів твору старшокласникам. Головне завдання — виховувати в учнів уміння працювати самостійно, розвивати їх ініціативу, зацікавлювати літературою.

Отже, у педагогічній системі вивчення літератури в середній загальноосвітній школі Т.Ф. Бугайко особливе місце відведено проблемі писемного мовленнєвого розвитку учнів. Теоретичні засади її концепції науково обґрунтовані і експериментально перевірені.

Література

1. Бугайко Т.Ф. , Бугайко Ф.Ф. Українська література в середній школі. Курс методики. – К.: Рад. школа, 1962.
2. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Майстерність учителя-словесника. – К.: Рад. Школа, 1962.
3. Бугайко Т.Ф. Як писати твір: Поради перед екзаменом // Молодь України, 1966, 11 травня.
4. Бугайко Т.Ф. , Бугайко Ф.Ф. Сучасність у викладанні літератури // Українська мова і література в школі. – 1966. - №2.
5. Бугайко Т.Ф. , Бугайко Ф.Ф.Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 – 6 класах. – К.: Рад. Школа, 1967.
6. Кудряшов Н.И. Об историко-методических исследованиях Я.А.Ротковича // Роткович Я.А. История преподавания литературы в школе. – М.: Просвещение, 1976.
7. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії української літератури. – К.: Рад.школа, 1962.
8. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах . – К.: Ленвіт, 2000.

В статье проанализирована научно-педагогические основы проблемы развития письменной речи учеников в методическом наследии Т.Ф. Бугайко.

Ключевые слова: развитие речи, письменная речь, система работы по развитию речи, виды работы по развитию речи, методика развития письменной речи.

The article deals with the theoretical-pedagogical basic problems of the development of pupils' written speech in the methodological heritage T.F. Buhaiiko.